

УДК 347.168

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.34>

ПОЗОВ АКЦІОНЕРІВ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ДІЯМИ ПОСАДОВИХ ОСІБ ТОВАРИСТВА

Кернякевич-Танасійчук Ю.В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри судочинства,
ІНН юридичний інститут,

Карпатський національний університет ім. В. Стефаника

Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Позов акціонерів про відшкодування шкоди, завданої діями посадових осіб товариства.

У статті досліджено правову природу та процесуальні особливості позову акціонерів про відшкодування шкоди, завданої діями посадових осіб товариства (непрямого, або похідного позову), який набуває дедалі більшого значення в умовах розвитку корпоративного управління та зростання ризику посадовими особами своїм службовим становищем. Підкреслюється, що такий позов є одним із ключових механізмів захисту прав юридичної особи та міноритарних учасників, дозволяючи відновити порушені інтереси через притягнення посадових осіб до цивільно-правової відповідальності.

В статті проаналізовано рішення судової практики та позиції Верховного Суду щодо умов відповідальності посадових осіб, що свідчать про неоднорідність підходів судів до доведення складу правопорушення. Значну увагу приділено визначенню суб'єктного складу осіб, наділених правом на подання непрямого позову. Наголошується, що встановлення порогового цензу у розмірі 5 % статутного капіталу для реалізації цього права має як переваги (запобігання зловживанням), так і недоліки (обмеження можливостей міноритарних акціонерів). Автор звертається до зарубіжного досвіду (США, Німеччина, Японія, Польща), де застосовуються механізми запобігання зловживанням при наданні такого права кожному акціонерів.

У статті також розкрито проблеми юрисдикції та підсудності корпоративних спорів, які до останнього часу використовувалися для «рейдерських» практик. Підкреслюється, що завдяки законодавчим змінам сьогодні такі спори підвідомчі господарським судам за місцезнаходженням юридичної особи. Однак низка положень вітчизняного законодавства залишається дискусійною, зокрема щодо представництва інтересів товариства, порядку зміни вимог чи відмови від позову, а також можливостей оскарження рішень у похідних спорах іншими акціонерами.

У підсумку, автор робить висновок, що запровадження інституту непрямого позову в українське процесуальне законодавство є важливим кроком для посилення корпоративної відповідальності посадових осіб та захисту прав інвесторів, однак потребує подальшого вдосконалення з урахуванням зарубіжного досвіду та потреб сучасної господарської практики.

Ключові слова: позов, позовне провадження, корпоративне право, корпоративні правовідносини, товариство, недійсність рішення, судочинство.

Kernyakevych-Tanasiychuk Y.V. Shareholders' lawsuit for compensation for damage caused by the actions of company officials.

The article examines the legal nature and procedural features of a shareholder claim for compensation for damage caused by the actions of company officials (indirect or derivative claim), which is becoming increasingly important in the context of the development of corporate governance. It is emphasized that such a claim is one of the key mechanisms for protecting the rights of a legal entity and minority shareholders, allowing for the restoration of violated interests by holding officials liable under civil law.

The article analyzes the decisions of case law and the position of the Supreme Court regarding the conditions of officials' liability, which indicate the heterogeneity of the courts' approaches to proving the elements of an offense. Considerable attention is paid to determining the subject composition of persons entitled to file an indirect claim. It is emphasized that the establishment of a threshold of 5% of the authorized capital for the exercise of this right has both advantages (prevention of abuse) and disadvantages (limitation of opportunities for minority shareholders). The author refers to foreign experience (USA, Germany, Japan, Poland), where mechanisms for preventing abuse are used when granting such a right to each shareholder.

The article also reveals the problems of jurisdiction and jurisdiction of corporate disputes, which until recently were used for «raider» practices. It is emphasized that due to legislative changes, today

such disputes are subject to the jurisdiction of commercial courts at the location of the legal entity. However, a number of provisions of domestic legislation remain debatable, in particular regarding the representation of the interests of the company, the procedure for changing claims or refusing a claim, as well as the possibilities of appealing decisions in derivative disputes by other shareholders.

As a result, the author concludes that the introduction of the institution of indirect action into Ukrainian procedural legislation is an important step to strengthen the corporate responsibility of officials and protect the rights of investors, but requires further improvement taking into account foreign experience and the needs of modern business practice.

Key words: lawsuit, lawsuit proceedings, corporate law, corporate legal relations, company, invalidity of decision, legal proceedings.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження позову акціонерів про відшкодування шкоди завданої діями посадових осіб товариству (непрямого позову) в корпоративних спорах зумовлена зростанням ролі корпоративного управління та необхідністю ефективного захисту прав учасників господарських товариств. В умовах розвитку ринкової економіки та зростання інвестиційної активності підвищується значення механізмів, що забезпечують баланс інтересів між учасниками і керівними органами компаній. Непрямий (похідний) позов виступає одним із ключових інструментів міноритарних учасників для захисту прав юридичної особи від неправомірних дій або бездіяльності посадових осіб. Дослідження цієї тематики є важливим і для гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами корпоративного управління.

Тому **мета дослідження** полягає в з'ясуванні процесуальних особливостей непрямого (похідного) позову в корпоративних спорах та перспектив удосконалення його правового регулювання.

Стан опрацювання. Конструкція непрямого (похідного) позову була предметом досліджень низки вчених у сфері корпоративного права таких як О.А. Беляневич, Т. Боднар, О.Р. Кібенко, О.Р. Ковалишин, А.В. Смітюх, І.В. Спасибо-Фатеева та інші. Одночасно з тим, ряд питань пов'язаних підсудністю, порядком подання непрямого (похідного) позову залишаються дискусійними та потребують дослідницької уваги.

Виклад основного матеріалу. Акціонерне законодавство достатньо детально визначає обов'язки посадових осіб органів корпоративного управління. Згідно ст. 89 Закону України «Про акціонерні товариства» [1] посадові особи товариства повинні діяти в інтересах товариства, добросовісно та розумно, та у межах повноважень, наданих їм статутом акціонерного товариства та законодавством. Вони несуть відповідальність перед товариством за збитки, завдані товариству своїми діями (бездіяльністю), згідно із законом. У разі якщо відповідальність несуть кілька осіб, їх відповідальність перед товариством є солідарною. Згадана норма матеріального права є нормативною підставою для застосування конструкції позову акціонерів про відшкодування шкоди завданої діями посадових осіб товариству. В теорії процесуального права відповідна правова конструкція відома як непрямий (похідний) позов.

Втім суди не завжди правильно оцінюють, в чому саме можуть проявлятися збитки завдані протиправними діями посадових осіб органів управління товариства. Зокрема, у рішенні Господарського суду м. Києва від 28.11.2017 р. у справі № 910/17440/17 суд наголосив на тому, що для похідних позовів достатньо довести наявність факту правопорушення та збитків. Однак вбачається, що такий висновок суду не відповідає, зокрема, позиції Верховного Суду в справі № 922/2187/16 від 03.07.2018 р., який зауважив, що необхідно довести наявність усіх чотирьох умов цивільно-правової відповідальності: протиправність, шкоду, причинно-наслідковий зв'язок та вину [2].

В 2016 р. в Україні набув чинності Закон України від 7 квітня 2015 року № 289-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів» [3]. Його положення спрямовані на дерегуляцію господарської діяльності акціонерних товариств та впровадження високих вимог для публічних акціонерних товариств, акції яких включені до біржового реєстру. Прийняття даного Закону зумовлено необхідністю покращення інвестиційного клімату в Україні, забезпечення захисту прав іноземних інвесторів, перш за все, з країн сусідів – Словаччини, Польщі, Угорщини.

Цим документом підвищується рівень захисту прав інвесторів, зокрема через введення непрямого (похідного) позову – права міноритарного акціонера подати позов у інтересах товариства про відшкодування шкоди, запровадження відповідальності посадових осіб господарських товариств у разі завдання збитків товариству їх неправомірними діями.

Саме завдяки запровадженню відповідного Закону припинилася практика відмови акціонерам у захисті їх законних інтересів, яка мала місце раніше. Так, наприклад, 3 березня 2006 р. між ВАТ «Акціонерна компанія «Київреконструкція» та ТОВ «Маргоінвестбуд» було укладено договір про спільну діяльність № 1/06, предметом якого було об'єднання своїх зусиль та вкладів, щоб спільно

діяти без створення юридичної особи для досягнення такої господарської мети: будівництво житлового будинку із вбудованими приміщеннями і паркінгом на земельній ділянці, що розташована за адресою: м. Київ, вул. Солом'янська, 17а, а також забезпечення продажу житла (квартир), приміщень та паркінгу в новозбудованому комплексі для одержання прибутку. ТОВ «Холдингова компанія «Єдина будівельна» звернулося до суду з позовом про визнання Договору недійсним, обґрунтовуючи його тим, що Договір укладено з боку відповідача 1 головою правління ВАТ «Акціонерна компанія «Київреконструкція» з перевищенням наданих повноважень, що призвело до порушення прав позивача як акціонера ВАТ «Акціонерна компанія «Київреконструкція». Позивач виграв справу в першій інстанції, але програв її в апеляції та касації. Підтримуючи в силі рішення суду апеляційної інстанції, суд касаційної інстанції вказав, що акціонер може захищати свої безпосередні права чи охоронювані законом інтереси шляхом звернення до суду в разі їх порушення, оспорення чи невизнання самим АТ, учасником якого він є, органами чи іншими акціонерами цього товариства. Так, акціонери мають право: брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених зазначеним законом; брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди); вийти в установленому порядку з товариства; одержувати інформацію про діяльність товариства, а також можуть мати інші права, передбачені законодавством і установчими документами товариства. Отже, за положеннями чинного законодавства позивач не має безпосередніх прав власника або користувача щодо вкладу відповідача 1 за спірним договором та безпосереднього впливу на здійснення відповідачем 1 господарської діяльності. Законом визначено органи АТ, через які діє товариство, та, відповідно, через які в певному порядку акціонер реалізує свої права. За таких обставин спірний Договір не перешкоджає у реалізації права акціонера на управління АТ. При цьому таким, що не базується на нормах Закону, є ототожнення власних прав та інтересів акціонерів із правами та законними інтересами безпосередньо самого товариства [4, с. 269].

В рамках сучасного правового регулювання особливість непрямого позову у порівнянні з традиційною конструкцією позову полягає перш за все у відмінностях суб'єктного складу права на позов.

Відповідно до ч. 1 ст. 54 ГПК України власник (власники), учасник (учасники), акціонер (акціонери) юридичної особи, якому (яким) сукупно належить 5 і більше відсотків статутного капіталу товариства (голосуючих акцій) або частка у власності юридичної особи якого (яких) сукупно становить 5 і більше відсотків, може (можуть) подати в інтересах такої юридичної особи позов про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою.

На думку О.М. Вінник, по суті право на подання такого позову є привілеєм для мажоритарних акціонерів, які, на відміну від власника контрольного пакету акцій/відповідної частки у капіталі товариства, не можуть одноосібно впливати на прийняття товариством рішень. Інтереси акціонерів (учасників) з меншими частками ігноруються, що навряд чи може свідчити про демократизм вищезгаданих нововведень [5, с. 29]. Тому вчена пропонує звернутися до досвіду правового регулювання автентичного (за законодавством США) права на подання похідного позову [6], яким наділяється будь-який акціонер/група акціонерів (незалежно від розміру частки в капіталі товариства) і водночас закріплюються механізми щодо запобігання зловживання таким правом (обов'язковий досудовий розгляд конфлікту в товаристві; обов'язок несумлінного акціонера відшкодувати збитки, заподіяні поданням необґрунтованого похідного позову). Згадані механізми, які присутні у більшості країн з ринковою економікою (США, Німеччина, Японія, Польща), залишаються в Україні недостатньо дослідженими.

Видається, правом на непрямий позов повинен володіти власник корпоративних прав або група власників, які володіють дійсно вагомою часткою в статутному капіталі. Адже надання окремих прав акціонерам лише за умови відповідності частки акцій останнього певному відсотковому цензу є типовим для вітчизняного корпоративного права. Згідно з п. 4 ч. 5 ст. 42 Закону України «Про акціонерні товариства» загальні збори акціонерного товариства скликаються наглядовою радою на вимогу акціонерів (акціонера), які на день подання вимоги сукупно є власниками 5 і більше відсотків простих акцій товариства. Аналогічно певний відсотковий ценз встановлюється в ч. 4 ст. 52 та в ч. 4 ст. 110 Закону. Відповідні норми є цілком закономірними, оскільки без закріплення мінімального порогового значення частки в статутному капіталі виникає ризик зловживань зі сторони власників корпоративних прав. Будь-хто, придбавши всього декілька акцій, зміг би втягнути товариство в безпідставні судові провадження. Саме такі процеси відбувались в США на поч. 20-х років XX ст., коли не існувало обмежень щодо можливості подання непрямого позову, внаслідок чого акціонери буквально перевантажили суди такими позовами. Власник достатньо значної частини корпоративних прав не подасть безпідставний позов, бо тим самим опосередковано він впливає на ринкову вартість підприємства. Тому акціонер не буде використо-

увати наявну у нього можливість подати непрямий позов з метою задовольнити інтереси недобросовісної сторони чи конкурента.

В цьому контексті доречно навести рішення Господарського суду м. Києва у справі № 910/7534/18, від 25.09.2018 року за позовом учасника, що має частку 30,5% статутного капіталу товариства про стягнення збитків, заподіяних посадовою особою юридичній особі діями, що були вчинені всупереч інтересам товариства з перевищенням повноважень, а також з порушенням порядку їх попереднього погодження, зокрема, вчинення нікчемних правочинів з фіктивними підприємствами, що завідомо не були спрямовані на настання наслідків, обумовлених такими правочинами, через що занижено податкові платежі з податку на прибуток та податку на додану вартість, що виявлено в результаті перевірок товариства з питань дотримання вимог податкового, валютного та іншого законодавства та в результаті нарахування штрафних санкцій та донарахування податкових зобов'язань.

За результатами розгляду господарський суд м. Києва стягнув із колишнього директора 330 445 гривень збитків. Суд дійшов висновку, що перевищення директором повноважень згідно зі статутом свідчить про наявність його вини та інших елементів цивільно-правової відповідальності. Так, протиправна поведінка проявлялась в укладенні директором правочину з перевищенням встановленого статутом ліміту без отримання погодження загальних зборів, а також мінімізації оподаткування в разі операцій із контрагентами та інших діях. Причинно-наслідковим зв'язком між протиправною поведінкою директора і шкодою стало безпідставне формування податкового кредиту, що призвело до порушення податкового законодавства й отримання за результатами податкової перевірки податкових повідомлень-рішень із зобов'язанням сплати податкових донарахувань. Шкодою в цій справі визначено відповідно підтверджені збитки [7].

Варто відзначити, що прямої вигоди акціонер за непрямым позовом не отримує, оскільки він захищає інтереси АТ, а не свої. Власні інтереси акціонер захищає опосередковано, оскільки задоволення непрямого позову судом припинить неправомірну діяльність керівництва компанії, що суттєво збільшить ціну на акції, а відтак вартість частки акціонера.

Судові справи, порушені на підставі непрямого (похідного) позову, відносяться до корпоративних. До недавнього часу вони вирішувалися за правилами територіальної підсудності. Однак недоліком розгляду корпоративних спорів за правилами територіальної підсудності було те, що завдяки можливості залучати декількох акціонерів (учасників) як відповідачів, один і той самий корпоративний спір розглядався в декількох судах одночасно. Ці неузгодженості використовувалися так званими «рейдерами» при захопленні підприємства. Одночасно подавалися декілька позовів, які були підсудні різним судам в залежності від місцезнаходження учасника (акціонера). Суди виносили відмінні за своїм змістом рішення, що призводило до плутанини та невизначеності в організації роботи органів корпоративного управління та товариства загалом. Виконання судових рішень виявлялося неможливим, бо кожне наступне судове рішення змінювало, доповнювало або скасовувало попереднє. Одним із найбільш відомих є приклад Нікопольського феросплавного заводу. Судами різних областей за позовами акціонерів товариства було ухвалено 17 рішень з одного і того ж спору [8, с. 7].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів» відповідна проблема усунута. У відповідності до сучасної редакції ГПК України справи у спорах, ініційованих похідним позовом, розглядаються господарським судом за місцезнаходження юридичної особи (ч. 7 ст. 30 ГПК України) [9].

Разом з тим, слід відзначити, що конструкція непрямого позову, запропонована законодавцем, окрім позитивних моментів, містить ряд дискусійних положень, на які варто звернути увагу учасникам корпоративних правовідносин.

По-перше, відмова від позову, зменшення розміру вимог, зміна предмета або підстави позову, укладення мирової угоди, відмова від апеляційної або касаційної скарги можливі лише за наявності письмової згоди всіх представників акціонерного товариства. Із загального розуміння закону випливає, що під представником мається на увазі учасник (акціонер). Однак представниками юридичних осіб можуть бути також інші особи, повноваження яких підтверджуються довіреністю від імені організації. У такому випадку незрозуміло: необхідна згода лише представників, які є учасниками (акціонерами) товариства, чи також і представників за довіреністю? Простежується певна непослідовність законодавця у використанні термінології, що матиме негативні наслідки для процесу при застосуванні цих норм [10, с. 7].

По-друге, слід також звернути увагу на порядок оскарження/перегляду судових рішень, прийнятих за результатами розгляду похідних позовів. Процесуальним законодавством передбачено, що особи, котрі не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право подати скаргу на таке рішення. Виникає запитання: оскаржувати таке рішення

може будь-який учасник (акціонер) товариства від свого імені як особа, чиїх прав це рішення стосується, чи лише той, хто відповідає вищевказаним вимогам щодо володіння певною часткою статутного капіталу (простих акцій) чи лише той акціонер (акціонери), які заявили відповідний позов?

Вище зазначені питання потребують подальшого наукового дослідження з урахуванням судової практики вирішення корпоративних спорів такого типу.

Варто також врахувати закордонний досвід правового регулювання позову акціонерів про відшкодування шкоди, завданої діями посадових осіб товариства (непрямого позову). В Німеччині правом на його подання володіють акціонери, які в сукупності є власниками не менше 1% статутного капіталу товариства. При цьому сукупна вартість акцій повинна бути не меншою ніж €100 000. Акціонер повинен підтвердити, що він володів акціями ще до того моменту, як йому стало відомо про неправомірні дії органів управління чи завдану шкоду товариству. Так само акціонер повинен звернутися спочатку до товариства з вимогою про подання позову до члена його органу управління. І лише у випадку відмови компанії від ініціювання процесу, акціонер отримує можливість реалізувати право на похідний позов [11].

В Великобританії також закріплено можливість подання (ст. ст. 260-264 Закону) [12, с. 22]. Суттєвою особливістю є те, що акціонер (учасник) товариства, який бажає подати відповідний позов повинен володіти корпоративними правами на момент подання позову до суду. Володіння ними на момент їх порушення не є обов'язковим.

В Японії умови для подання непрямого позову є одні з найменш жорстких. Однією з умов є володіння хоча б однією акцією не пізніше ніж 6 місяців перед тим як заявити вимогу до компанії про пред'явлення позову до членів органу правління [13, с. 141]. Акціонер втрачає право на позов, якщо в процесі провадження він втрачає статус акціонера (наприклад, відчужить акції). Необхідною умовою є пред'явлення вимоги про подання позову компанією до членів органів управління [14, с. 197]. Лише після спливу 60 днів з моменту пред'явлення вимоги до компанії, акціонер отримує можливість подати позов до суду. Цей строк може бути коротший, якщо до його спливу компанія відмовить в заявленій вимозі.

Висновки. Таким чином, законодавець досить обережно підійшов до впровадження конструкції непрямого позову в ГПК України, встановивши порівняно високий ценз володіння акціями (частки) в статутному капіталі товариства для ініціювання даного виду позову.

До позитивних аспектів вітчизняної моделі непрямого позову (позову акціонерів про відшкодування шкоди завданої діями посадових осіб товариства) слід віднести: 1) чітку регламентацію юрисдикції та підсудності; 2) встановлення конкретизованого переліку порушень посадових осіб, які є підставою притягнення посадових осіб до цивільно-правової відповідальності.

Разом з тим, Закон не позбавлений і деяких недоліків: 1) не передбачено механізмів протидії зловживанням правом на непрямий позов; 2) законодавчо незакріпленим залишається порядок оскарження судового рішення постановленого на підставі непрямого позову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про акціонерні товариства: Закон України №2465-IX від 27 липня 2022 р. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 18-19, ст. 81.
2. Янюк Ю. Похідні позови і чому вони не популярні в Україні? / URL: <https://evris.law/uk/statcja-pohidni-pozovi-i-chomu-voni-ne-populjarni-v-ukraini>.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів: Закон України від 7 квітня 2015 року № 289-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 25, ст. 188.
4. Щока С.В. Непрямі позови як процесуальна форма захисту прав та інтересів міноритарних акціонерів: порівняльно-правовий аналіз із країнами ЄС. *Порівняльно-аналітичне право*. № 2. 2017. С. 268–270.
5. Вінник О.М. Право на інформацію як умова реалізації корпоративних прав в українському та зарубіжному праві: порівняльний аспект. *Інформація і право*. № 1(16). 2016. С. 28–36.
6. Model Business Corporation Act. Corporate Laws Committee. American Bar Association. URL: <https://www.americanbar.org>.
7. Рішення господарського суду м. Києва у справі № 910/7534/18 від 25.09.2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76754575>.
8. Шустик О. Законотворення: Регламентація підсудності «корпоративних війн». *Юридичний вісник України*. 2006. № 47. С. 6–9.
9. Господарський процесуальний кодекс України № 1798-XII від 6 листопада 1991 р. *Відомості Верховної Ради*. 1992. № 6. Ст. 56.

10. Павленко В., Волянський В. Щит чи меч для інвестора? Акціонерам і керівникам підприємств варто підготуватися до запровадження інституту похідного позову. *Закон і Бізнес*. №27. 2015. С. 4–8.
11. Law of Germany "On Joint Stock Company". URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/aktg>.
12. *Slaughter and May. Companies Act of Great Britain, 2006*, p. 22.
13. Ковалишин О.Р. Непрямий позов: міжнародний досвід та перспективи впровадження в Україні. *Міжнародна-науково-практична конференція «Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин»* (21-22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ). 2012. С. 138–142.
14. Zenichi Shishido, Japanese Corporate Governance: The Hidden Problems of Corporate Law and their Solutions. *Del. Journal of Corporate Law*. Vol. 25. 2000. P. 189, 197.